

Cum grano salis

MEGJEGYZÉSEK CIEGER ANDRÁS
KÖNYVKRITIKÁJÁHOZ

Cieger András történész a *BUKSZ* 2012. 3–4. számában *A magyar alkotmányosság mítoszairól* címmel bírálót közölt *Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után, 1867–1918* című könyvről, és Péter László történész ugyanezen korszak alkotmányos és politikai viszonyairól szóló kötetéről. A recensens általános értékítéletét természetesen nem kívánom kommentálni. Néhány – az én könyvemre vonatkozó – megjegyzésére viszont szeretnék reagálni, mert azok olyan módszertani kérdéseket vetnek fel, amelyekkel – a könyvtől függetlenül is – érdemes foglalkozni. Nemcsak a társadalomtudományi kutatás egyes módszereit érintik, hanem a tudományos diskurzusban (pl. a könyvrecenziókban) alkalmazható érvek érvényességét és legitimitását is.

Bírálom lényegében helyesen idézi könyvem végkövetkeztetését, amely szerint a dualizmus kori Magyarország kormányformája a fejlődésben megrekedt, egyfajta pszeudo-parlamentarizmus volt, de nem felelt meg a korabeli nyugat-európai parlamentáris kormányzás alapfeltételeinek. Mindezzel kapcsolatban kifejezi kételyét, mely szerint nem lehet, hogy olyan sokan tévedtek volna abban a kérdésben, hogy saját koruk kormányformája parlamentáris lett volna: „ennyi XIX. századi hazai politikus és közjogász, illetve jelenkori külföldi és magyar tudós tévedett volna? Ennyire félreismerték volna azt a politikai rendszert, amelyben éltek, vagy amelyet kutattak?”

Ezzel az érveléssel nemcsak az a baj, hogy olyan előfeltevésen alapul, amely nem igaz (hiszen nagyon sok hazai és külföldi, egykori és mai politikus és kutató gondolta és gondolja úgy, hogy a dualizmus kori magyar kormányforma nem volt parlamentáris, amint erre a könyv számos példát hoz). Nagyobb gond, hogy tipikus példája az *argumentum ad populum*-nak, vagyis

az olyan érvelésnek, amely a közvélekedésre hivatkozva kívánja bizonyítani igazát. Ez azért hibás argumentáció, mert egy állítás igazságtartalmát (vagy helyességét, mint ebben az esetben) nem az határozza meg, hogy hányan állítják vagy értenek vele egyet.

Klaus von Beyme az európai parlamentarizmus történetéről írt nagymonográfiájában részletesen bemutatja, hogy még évtizedek múltával is milyen nehezen ismerték meg és fogadták be Nyugat-Európában a parlamentarizmus eredeti, brit változatát, és azt is, hogy a különböző államok gondolkodói (politikusi, közjogászai és kutatói) hogyan próbálták saját nemzeti viszonyaikra adaptálni a parlamentáris kormányzás eredeti elveit. Ez Magyarországra is igaz. Tisza István szerint például kétség sem férhetett ahhoz, hogy Magyarországnak parlamentáris kormányzata van, ahogy Concha Győző is meg volt győződve arról, hogy nincsen. Egyikük sem abban az értelemben használta azonban a fogalmat, ahogyan azt általában Nyugat-Európában értették, hanem saját politikai vagy ideológiai meggyőződésének megfelelően. De távolról sem volt egyetértés azok között sem, akik parlamentárisnak tekintették a kiegyezés utáni magyar kormányformát, mert a mibenlétéről alaposan megosztottak a vélemények. Így azonban az érv (nem tévedhetett mindenki) még ez utóbbiakat illetően is mentes minden meggyőző erőtől, hiszen mindegy, hogy egyetértettek-e egy fogalom használatában, ha mást és mást gondoltak arról, hogy az mit jelent.

Cieger érvelésének egy másik része már sokkal súlyosabb bírálatot tartalmaz. Eszerint „a normatív tudósi mérítség nem sokat árul el a valóságról”, bizonyos dolgok figyelembevételével „árnyaltabb” képet lehetett volna adni a kor kormányzásáról.

Bár nem tudom, mi az a „normatív tudósi mérítség”, ez biztosan valami negatív dolgot jelent. Az is valós problémának látszik, ha nem elég árnyalt a kormányzás működésének leírása, „bármennyire törekedtem” is rá. Ez a törekvésem mindenekelőtt számomra meglepő, hiszen a bevezetőben kifejezetten utaltam arra, de a kutatási kérdésekből, a módszertani összefoglalóból és a könyv végén

található összefoglalóból is következik, hogy a kötet célja nem a dualizmus kori kormányzás működésének leírása, hanem a kormányforma (parlamentáris) jellegének elemzése, illetve értékelése volt. Ezek szerint a kötet „alapvetően közjogelméleti mű”, „nem jog- vagy politikatörténeti munka”, vagyis „nem az az alapvető célja, hogy leírja a kiegyezés utáni kormányzás történetét”. Az értékelés természetesen megkövetelte a kormányzás egyes intézményei jogállásának elemzését, sőt a működésükkel kapcsolatos alkotmányos és politikai gyakorlat bemutatását, ám ez mégsem ugyanaz, mint egy egész korszak politikatörténetének teljes körű, „árnyalt” leírása.

Meglehet persze, hogy a könyv célja, kérdésfeltevése, módszertana és összegzése elkerülte a recensens figyelmét, s tulajdonképpen az is vállalható, hogy nem írtam le elég árnyalt módon valamit, ami nem is volt a célom. A logikában és a retorikában „relevanciahibának” nevezik azt, amikor az érv és az ellenérv között nincs elég szoros összefüggés, vagyis ha például a bíráló egy saját maga által felállított tételt cáfol. Ez utóbbi egyébként hasznos és fontos lehet, ám kifejtése alighanem más műfajt, és nem könyvrecenziót igényel.

Bármi volt is azonban a célom, Cieger András értékelése szerint azt nem értem el, mert könyvem forrásanyaga és módszere nem alkalmas a dualizmus kori politikai rendszer működésének leírására. Bár mint utaltam rá, ilyen cél hiányában a minősítés irrelevánsnak tűnik, a felhasználható források köre és kezelésmódja nagyon is fontos kérdés. Cieger a kötet „forrásbázisát” „szűkösnek” tartja, és azt sugallja, hogy a kötet azért alkalmatlan célja elérésére, mert jogszabályokon és egyetemi tankönyveken alapul. Ezt a megjegyzést igen sajnálatosnak tartom, mert bírálómnak tudnia kellett, hogy burkolt állítása nem igaz. A felhasznált irodalomban feltüntetett munkák között tudomásom szerint hat olyan forrás van felsorolva, amely eleve egyetemi tankönyvnek íródott. Ezek közül ötöt az 1945 utáni szocialista jogtörténetírás bemutatásakor használtam fel, mert részben ezekből volt rekonstruálható a dualizmus kormányformájának akkor domináns

minősítése. Ez a hivatkozott forrásmunkák kb. három százaléka. A többi csaknem kétszáz forrásmű nem ilyen jellegű volt. Igaz, amennyire tudom, további több mint egy tucat munkát különböző korokban használtak egyetemi tananyagként is. A hazaiak közül például Tomcsányi Móric vagy Molnár Kálmán közjogtankönyvét. Ezek azonban emellett egyben a korszakok közjog-tudományosságát fémjelző kézikönyvek és tudományos munkák is voltak – egy MTMT-szerű nyilvánításban szép hivatkozási mutatóik lettek volna. Tankönyv volt Beöthy Zsigmond 1846-os *Elemi magyar közjoga* is, de ettől ez még az első magyar nyelvű, rendszeres közjogi kézikönyv.

Nem világos amúgy, hogy miért ne lehetne legitim forrásként felhasználni olyan forrásmunkákat, amelyeket egyébként egyetemi tankönyvként is használtak. Nagy Ernő *Magyar közjoga* tananyag is volt, ettől függetlenül korszakok jelentőségének tartják a hazai közjogtudományban, mivel hozzá kötik a dogmatikai irányzat megalapozását a hagyományos történeti iskolával szemben. Más esetekben célszerű óvatosnak lenni egyes források minősítésével. Lehetséges, hogy Kuncz Ignác könyvét, amely *A nemzetállam tankönyve* címet viseli, oktatták Pozsonyban és Kolozsvárott, de szerzője nem ilyen céllal írta, hanem a „nemzetállam” államfilozófiai rendszerét kívánta vele megújítani. Albert Venn Dicey *Bevezetés az alkotmányjogba* vagy Carl Schmitt *Alkotmánytan* című műve nemzedékek tankönyve volt, de ettől még az alkotmánytan (és nem mellesleg a parlamentarizmus) klasszikusainak számítanak. Ha bírálóm komolyan azt gondolta, hogy érvelésem valójában leginkább Sárlos Márton 1961-es *Magyar állam- és jogtörténetén* vagy akár egykori professzorom, Kovács István *Magyar államjogán* alapul (amelyek tényleg egyetemi jegyzetek voltak), míg az oldalakon át sorolt egyéb forrásmunkák csak a könyv díszítőelemei vagy lényegtelen függelékei, ezt illetet volna bizonyítania. Itt ugyanis nem a pontos kontra sommás vagy elnagyolt megfogalmazás, hanem az igaz-hamis állítások ellentéppárjáról van szó.

Egyetlen politikai rendszer sem ismerhető meg jogszabályai alapján

– mondja bírálóm, amivel éppúgy egyetértek, mint azzal, hogy egyetlen politikai rendszer sem ismerhető meg alapvető jogintézményei, ha tetszik, jogszabályai ismerete nélkül. Megjegyzem, a dualizmus kori kormányzás értékelése aligha lenne lehetséges csak a kor jogi rendelkezéseinek elemzésén keresztül, minthogy alapvető szabályai a történeti alkotmányon alapultak, ami nem volt jogszabály, hanem a politikai gyakorlatban rögzült legfontosabb elveket és rendelkezéseket tartalmazta. De azt sem hinném, hogy akár a kiegyezés körüli viták, akár a későbbi véderőviták megérthetők lennének a kiegyezési törvények vagy a hadseregre vonatkozó alkotmányos konvenciók ismerete nélkül.

Természetesen lehet kételkedni abban, hogy a korabeli sajtó vagy a parlamenti iratok megfelelő források-e ehhez a témához, de ez nem változtat azon, hogy a kormányforma korabeli sajtóbeli megítélése és a képviselőház működése szempontjából a sajtócikkek, illetve az országgyűlési irományok elsődleges és eredeti források, a kormányzás jogszerűségének megítéléséhez pedig – bizony-bizony – a jogszabályok is ilyenek tekinthetők.

A könyvben megfogalmaztam azt a véleményemet, amely szerint bármekkora is a dualizmus kori történeti szakirodalom, a kormányforma jellegét tudományos igényességgel csak kevés szerző vizsgálta önállóan, a nagy többség eleve a kiegyezés utáni vagy a saját korabeli uralkodó álláspontot tekintette kiindulási alpnak. Ez is nyilvánvalóan vitatható álláspont, cáfolatára vagy megalapozott bírálásra azonban érvelésre lenne szükség. Azért is, mert a források szűkössége valóban akadály lehet egy történeti korszak hiteles ábrázolásának. Mivel azonban a lehetséges irodalom köre szinte végtelen, az erre vonatkozó kritikáktól elvárható, hogy jelöljék meg, mely források nincsenek felhasználva, amelyek nélkül a téma nem tárgyalható értelmesen (és miért nem).

Cieger András megjelölt ilyen hiányzó forrást: szerinte a téma tárgyalásához „nagy valószínűséggel levéltári alap kutatásokra van szükség”. Ez több szempontból is rendkívül meglepő észrevétel, hiszen egyrészt az a mögöttes állítás, hogy további for-

rásfeltárás nélkül nem lehet megalapozottan megítélni, hogy a kiegyezés után Magyarországot parlamentáris módon kormányozták-e, vagy sem, s ebből következően minden eddigi értékelés is megalapozatlan. Őszintén szólva egyetlen olyan szerzőt sem ismerek, aki egy országi kormányformáját levéltári alap kutatásokra, illetve ilyen forrásból szerzett információkra alapozva ítélte volna meg. Másrészt nagyon csekély az esélye annak, hogy olyan feldolgozatlan levéltári források léteznének, amelyek befolyással lehetnének a dualizmus kori Magyarország egész kormányzásának megítélésére. El sem tudom képzelni, hogy milyen új információknak kellene ehhez kiderülniük.

Bírálóm azt is nehezményezi, hogy aránytalanul nagy jelentőséget tulajdonítok az 1905–1906. évi parlamenti válság kapcsán született vitáknak. Ha ez így van, annak esetleg az lehet az oka, hogy a kiegyezés utáni magyar parlamentarizmus mellett legfőbb és legismertebb érv az 1906. évi kormányváltás, az ellenzéki koalíció kormányra jutása. Mivel az egész korszakban ez volt az egyetlen jele a parlamenti váltógazdálkodásnak, különleges jelentősége van a hazai parlamentarizmus megítélésében, ahogy az ennek kapcsán született politikai-közjogi viták bizonyítják azt is, hogy mennyire nem volt konszenzus a kormányforma parlamentáris jellegét illetően.

Mindebből Cieger András írásában a politikatörténeti sztereotípiák egész csokra áll össze: a levéltári „alap kutatások” hiánya, a források szűkössége (nyilván a köztörténeti források vélt alulreprezentáltsága vagy néhány tekintély hivatkozásának elmulasztása) miatt a választott módszerek és források eleve alkalmatlanok voltak a valóság megragadására.

Bírálóm „csak egyetlen példát” idéz ennek szemléltetésére. Ő abból, hogy Ferenc József több jelöltje is visszautasította a király felkérését a miniszterelnöki tisztségre, mert nem volt parlamenti többsége, „parlamentáris tradíciók” működésére következtet. Nem azon csodálkozik, hogy az uralkodó miért nem többséggel rendelkező politikusokat kért fel kormányalakításra, vagy hogy miért

buktatott meg működő többséggel rendelkező miniszterelnököket egy parlamentáris kormányzatú országban (vagy hogyan lehetett miniszterelnökké kinevezni olyan politikust, akinek egyetlen támogatója sem volt a parlament alsóházában), hanem azzal érvel a parlamentarizmus hagyományai mellett, hogy néhány kiválasztott személy el merete utasítani a királyi felkérést. Ez a gondolatmenet talán alkalmas lehetne néhány korai abszolút monarchia vagy keleti despotikus állam kormányzási hagyományainak jellemzésére, ám semmi köze a parlamentáris kormányzás valóságához.

Úgy gondolom, hogy a minősítések erősségének az érvek súlyán kellene alapulnia. A sommás alkalmatlanná nyilvánítás például bizonyosan különösen erős igazolást és alapos körültekintést kíván. A hivatalos magyar történettudomány több mint fél évszázada úgy tudja, hogy a dualizmus idején az uralkodói előszentesítési jog titkos volt, s csak 1895-ben, véletlenül derült ki. De a valóságban ez a királyi hagyományos jogköre volt, éppúgy, ahogy általában az európai monarchiákban. Ez a jogositvány (amelyet később neveztek el előszentesítési jognak) több korabeli közjogi kézikönyvben is megtalálható. A dualizmus kori politikusok (vagy az 1945 előtti történészek) nem tudtak arról, hogy ez titok lenne, s még Mikszáth is azon élcelődött, hogy ha a magyar miniszterelnök a képviselőházban el akar érní valamit, előbb Bécsbe kell mennie. Mégsem gondolom úgy, hogy a levéltári kutatások alkalmatlanok lennének a valóság leírásához szükséges információk megszerzésére – talán csak a források szűkössége lehet a probléma. A magyar történelemkönyvek szerint Tisza Kálmán egyszeres, Wekerle Sándor háromszoros kormányfő volt. A kormányok azonosításához és elhatárolásához a hazai történészek is – tudományos alaposággal – a korszak uralkodói közjogi szabályait veszik alapul... kivéve, amikor nem, így akkor, ha ugyanaz a személy alakított új kormányt, aki az előzőt is vezette. Az, hogy a valóságban Tisza háromszor, Wekerle Sándor hatszor alakított kormányt, talán elintézhető azzal, hogy ennek számontartása csak valamiféle jogi formalizmus szempontjából fon-

tos, de hát Tisza és Wekerle esetében is előfordult, hogy az uralkodó valóban mást akart miniszterelnöknek, és nagyon is valóságos oka volt a kormányfői megbízatás megszűnésének (még ha végül csak ideiglenes hatályúnak bizonyult is). Lehet, hogy számos közjogi aktusnak nincs túl nagy jelentősége, de egy kormány bukásának és újraalakításának bizonyosan önmagában is van, nem beszélve az okairól: Tisza 1877-es lemondása például nem üres közjogi aktus volt, hanem az önálló Magyar Nemzeti Bank létrehozásával kapcsolatos politikai konfliktus következménye, és így tovább. Mégsem hinném, hogy felesleges lenne a korszakkal foglalkozó köztörténészek munkáinak felhasználása vagy a levéltári források tanulmányozása, s hogy ezek alkalmatlan módszerek lennének a múlt vizsgálatára.

Inkább azt gondolnám, hogy a különböző források alkalmazásának más és más értelme, haszna vagy célja lehet, továbbá, hogy elsősorban a kutatás következtetéseihez van jelentősége, amelyek ésszerű vitában elfogadhatók vagy cáfolhatók.

A könyv nyilvános vitáin is megemlítettem azt a hátsó szándékot, hogy egy hagyományosnak tekinthető téma szerintem újszerű tárgyalása kapcsán valamennyire enyhüljön a köztörténészek és a jogtörténészek közti, régi és jól érzékelhető idegenkedés. Annak érdekében, hogy csökkenthetők legyenek a köztörténészekkel szembeni jogászai előítéletek, amelyek szerint a történészeknek nem kellene egy-egy esemény törvényességét vagy alkotmányosságát megítélniük, és nem kellene olyan állami vagy jogintézményeket tárgyalniuk, amelyekről fogalmuk sincs stb. És viszont, hogy oldódjanak az alkotmány- és jogtörténetirókkal szembeni történeti előítéletek, például, hogy csak a levéltári kutatások az „igazi” tudományos módszerek a múlt feltárására, hogy elmúlt korok értékelését csak „valódi” történészek végezhetik, vagy hogy a jogtörténészek alkalmatlanok a történelmi múlt megismerésére, mert csak jogintézményeket és jogszabályokat vizsgálnak.

Most úgy látom, ez a törekvésem biztosan sikertelen volt.

SENTE ZOLTÁN

Válasz Szente Zoltánnak

Szente Zoltán két könyvet bemutató írással szinte azonos terjedelmű, helyenként csipős választ olvasva nekem nem a címben emlegetett só, hanem sokkal inkább a paprika jutott eszembe. Nem hiszem, hogy a szerzőt nagyon meglephette véleményem, hiszen miután meghívást kaptam a könyve kéziratáról rendezett műhelyvitára, hosszabb levélben írtam le megjegyzéseimet az egyes fejezetekről. A megjelent könyv vezetőjében Szente ezért köszönetét is kifejezte, de néhány tárgyi pontosításon kívül nem módosított munkáján. Ehhez természetesen teljes mértékben joga van, engem viszont ez a gesztus hosszabb ideig visszatartott a recenzió megírásától. Végül éppen a szakmáink közötti párbeszéd élenkítése érdekében vállalkoztam a feladatra, ismereteim szerint ugyanis eddig történész nem tárgyalta a könyvet.

A szerző egyik kifogása velem szemben, hogy feltehetőleg félreértettem „közjogelméleti” könyve célját, sőt az összefoglalás is elkerülhette figyelmemet, hiszen e munkának nem volt szándéka a dualizmus kori kormányzati működés leírása, sem a korszak politikatörténetének teljes körű megrajzolása. Köztörténeti áttekintésre egy pillanatig sem gondoltam, de az összegzés valóban megtéveszthetett. Szente ugyanis a 436. oldalon az uralkodói jogkörökről szólva így fogalmaz: „kézenfekvőnek látszik az a következtetés, hogy a kormányzati rendszer jellegét nem e szabályok és konvenciók tartalma, hanem a kormányzás gyakorlati megvalósítása alapján lehet csak megítélni.” Én is erre gondoltam, amikor úgy fogalmaztam, hogy a „normatív tudósi méricskélés” keveset árul el a dualizmus kori kormányzás valós működéséről. Szívesen olvastam volna erről többet a könyvben, nemcsak az uralkodó, hanem például a kormány és az országgyűlés tényleges szerepe kapcsán is.

A válasz olvasása közben többször éreztem úgy, hogy Szente Zoltán azért adja vissza pontatlanul gondolataimat, hogy sarkosabban fogalmazhas-

sa meg elutasító álláspontját. Ezekre nem kívánok reagálni, mint ahogy számháborúba sem szeretnék bocsátkozni a szerzővel a tekintetben, hogy hány tankönyvet is használt fel valójában munkájában (válaszában összesen húsz ilyen jellegű művet említ).

Kritikám lényege ugyanis nem ebben áll. Egy pillanatig sem állítottam, hogy a jogszabályok vagy az egyetemi tananyagok ne lennének legitím források. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy milyen kérdésekre is nyerhetünk válaszokat az ilyenfajta szövegekből. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy a korabeli szakirodalmat és a politikai gondolkodást mennyire áthatották a közjogi mítoszok, alkotmányos intézményeinket pedig csak kevéssé szabályozta írott joganyag. Ha pedig a politikai rendszer jellegéről szóló tudományos és közéleti diskurzust kívánjuk elemezni, akkor fokozottan érdemes figyelni arra, hogy mikor keletkeztek a felhasznált szövegek (milyen kontextusban) és ki beszél bennük (például a szerző milyen pozícióból szól hozzá egy vitához). Éppen arra hívtam fel Sente Zoltán figyelmét a kéziratához fűzött megjegyzéseimben, és azt tettem szóvá recenziómban is, hogy nem kezeli a helyén és súlyának megfelelően az 1905/06-ban kibontakozott közjogi vitát. Egyfelől az akkor megfogalmazott állításokat – minden módszertani óvatosság nélkül – érvényesnek tekinti az egész korszakra, másfelől viszont elmulasztja részletesebben bemutatni (például egy alfejezetben) a különböző szakmai és politikai táborok álláspontját ebben az összetett és igencsak kényes válsághelyzetben.

A világért sem kényszeríteném be a szerzőt a levéltárba (igaz, nem is tartóztatom ettől), ugyanis nem gondolom, hogy neki kellene (kellett volna) kéziratot alaputatásokat végezni. Ugyanakkor azt sem merném kijelenteni, hogy a rendszer működésével és megítélésével kapcsolatban alig várható új információk a levéltári feltárástól. Úgy vélem, hogy például Szijártó M. István kiadatlan forrásokra (is) alapozott átfogó kutatása a XVIII. századi országgyűlésekről új és lényeges eredményeket hozott felszínre mind a konkrét intézmény, mind a korabeli hatalomgyakorlás működésével kap-

csolatban. Ruzsoly József jogtörténetész szintén tudott újat mondani levéltári iratok alapján a modern kori országgyűlési bírásokról, szembeesítve az elveket a gyakorlattal. Sőt személyesen is úgy érzem, hogy a szabadságjogok kodifikálásának problémáját feltáró levéltári kutatómunkám és tanulmányom közelebb vitt a dualizmus kori jogállamiság megértéséhez, a politikai rendszer kezdeti időszakának árnyaltabb értékeléséhez. Továbbá örömmel olvastam Domaniczky Endre írását a *Jogtörténeti Szemle* 2012. évi 1. számában, amelyben a szerző ugyancsak a levéltári forrásokat is felhasználó interdiszciplináris vizsgálatok szükségességét hangsúlyozza. (Itt említem meg, hogy ma már számos levéltári dokumentum és segédlet online módon otthonról is elérhető, amelyek felhasználása szintén pontosíthatja az elemzést.)

Mindezek elmondása után fontos még egyszer hangsúlyoznom: nem csak a levéltáron keresztül vezet út az árnyalt megállapításokhoz, ám egy olyan szemléletre egészen biztosan szükség van, amely kellő módon veszi figyelembe a korszak politikai kultúráját és közéleti tradícióit. Ebből a szempontból tartom fontos példának Péter László tanulmányait. Mint hosszan ismertettem, Péter nem járt levéltárba, de új szempontokat tudott bevinni a tudományos kutatásba, igaz, eközben sokakkal harcolt, például az alkotmánytörténet-írás megújításáért is. Éppen ezért sajnálom, hogy Sente Zoltán az ő munkásságát eredetileg meg sem említette kéziratában, később pedig könyvében csak egy rövid kritikus megjegyzés erejéig foglalkozott vele (ráadásul pontatlan hivatkozással a 427. oldal lábjegyzetében).

Kíváncsi lennék, hogy a Sente által kialakított módszertani eljárás és fogalmi keret miként volna alkalmazható a későbbi politikai berendezkedésekkel kapcsolatban. Segítene-e például értelmezni a dualizmus és a Horthy-korszak parlamentarizmusa közötti viszonyt? Mindezt csupán a kutatási probléma továbbgondolásként kérdezem.

Összegezve tehát mondanivalóm: a recenzióban leírt álláspontomon nem kívánok módosítani, mindeközben

elismerem a könyv szakmai erényeit (a fogalomhasználat pontosítását, vagy például az előszentesítési jogról írottakat).

A szerző írása végén említett tipikus köztörténetési előítéletességet, valamint a „régis és jól érzékelhető idegenkedést” pedig nem kívánom magamra venni. Én eddig is törekedtem és ezután is törekedni fogok a szakmai párbeszédre, ezért is örülök, hogy Sente Zoltán megtisztelt válaszával.

■ CIEGER ANDRÁS

Válasz Bács Gábor ellenvetéseire

Bács Gábor a *BUKSZ* 2012. 3–4. számában megjelent írása *Freedom of the Will. A Conditional Analysis* című könyvem recenziója. A kötet ajánlása és gondolatmenetének kiváló összefoglalása után – amiért köszönettel tartozom – Bács két lényegbevágó ellenvetést fogalmaz meg. Ha igaz van, akkor az általam javasolt elemzés mindenképp rossz nyomon jár. Filozófiai kérdéstről és egy lényegileg vitatott fogalomról lévén szó, bizony egyáltalán nem kizárt, hogy így is van. A következőkben – a filozófiai viták természeténél fogva – én mégis amellett fogok érvelni, hogy az ellenvetések járnak rossz nyomon.

Ördögi kör. Az általam javasolt elmélet szerint a szabad akarat képesség egy olyan cselekedet végrehajtására, amelyet egy konkrét szituációban nem hajtottunk végre. A releváns képesség pedig egy tényellentétes feltételes állítás segítségével ragadható meg. A szabad akarat tényellentétes állításokkal történő elemzésének az általam védelmezni kívánt elméletben kettős jelentősége van. Egyfelől alkalmas a releváns képesség tartalmának megragadására. Másfelől azt igyekszem megmutatni, hogy éppen ezek azok a feltételek, amelyek teljesülését vizsgáljuk, illetve feltételezzük olyankor, amikor egy cselekedetért vagy annak elmulasztásáért felelőnek tartunk valakit. Az elemzés ezért a szabad akarat fogalmát annak a felelősségtulajdonításban játszott szerepe segítségével azonosítja.

Bács Gábor első ellenvetése szerint a szabad akarat – azaz a *de facto* elmulasztott cselekedet végrehajtására irányuló képesség – általam javasolt elemzése „ördögi kört” rejt magában. Egy meglehetősen hosszú argumentum segítségével azt igyekeznek megmutatni, hogy az elemzés eredménye azonos lesz azzal az állítással, hogy valaki akkor és csak akkor rendelkezik *F* képességgel, ha rendelkezik *F* képességgel. Nem világos persze, miért kellene, hogy ez az eredmény kétségsbe ejtsen valakit. Végző soron bármely fogalom filozófiai elemzése csak akkor lehet helyes, ha az elemzésből levezethető, hogy „*F* akkor és csak akkor, ha *F*”. Ha ez nem volna így, az elemzés nyilván hibás lenne.

Bács Gábor szerint azonban, ha jól értem, az elemzés azért tartalmaz „ördögi kört”, mert tartalmatlan, mégpedig abban az értelemben, hogy segítségével csak akkor azonosíthatunk egy képességet, ha tartalmát már az elemzés előtt is ismertük. Ha jól értem, és valóban ezt akarja állítani, akkor állítása bizonyíthatóan hamis (persze a bizonyítás filozófiai, nem matematikai vagy logikai értelmében). Hogy lássuk, miért, egy találós kérdés megfejtésére kérem az Olvasót. A kérdés az, hogy egy tárgy milyen *T* tulajdonságára utal a következő feltételes állítás?

„Bizonyos idő után feldoldódik, ha (1) előtte vízbe tettük és ha (2) a vizsgált *T* tulajdonsága nem változik meg mindaddig, amíg fel nem oldódott.”

Van olyan Önök közül, aki nem jött rá a megfejtésre? Őszintén csodálkoznék rajta. A megfejtés, nyilvánvaló módon, hogy *T* tulajdonság a vízben oldhatóság, amely egy képességjellegű vagy diszpozicionális tulajdonság. Ahhoz azonban, hogy ezt a fenti mondat segítségével megértsük, egyáltalán nem kell eleve tudnunk, mi az a *T* tulajdonság, amelyet elemzünk, sőt azt sem kell feltételeznünk, hogy bármely tárgy rendelkezik vele. Következésképp egy végre nem hajtott cselekvés végrehajtására vonatkozó kondicionális elemzésem – amely egyébként a diszpozíciós tulajdonságok D. H. Mellor (*The Semantics and Ontology of Dispositions. Mind*, 109 [2000] 1–28. old.) által adott elemzésének kiterjesztése – nem lehet tartalmatlan.

Hol van itt akkor az „ördögi kör”? Az elemzés lényege, hogy egy képességjellegű, tehát dinamikus, változást indukáló tulajdonságot bizonyos típusú események segítségével azonosítunk. A (2) feltételben szerepel ugyan az elemzendő tulajdonság, de az elemző kifejezésben idézett feltétel egy *eseményre*, illetve annak meg nem történetére, nem pedig a képességjellegű tulajdonság *birtoklására* utal. Ezért Bács Gábor argumentumában van egy olyan pont, amely számomra értelmezhetetlen. Miután helyesen megállapítja, hogy csak akkor változhat meg egy képességünk, (1') ha egy adott *t* időpontban rendelkezünk vele, korábban viszont nem, (2') vagy ha *t* időpontban már nem rendelkezünk vele, de korábban igen, arra következtet, hogy az általam javasolt kondicionális elemzés szerint „ahhoz, hogy *S* képes legyen *A* megtételére, arra van szükség, hogy mindkettő (értsd: mindkét fenti állítás) hamis legyen” (312. old.). Hogy őszinte legyek, ezt a következményt én nem látom. Nyilvánvaló ugyanis, hogy *S* mindkét esetben képes kell legyen *A* megtételére: egyik esetben *t* időpontban, a másik esetben *t* időpontnál korábban. A kondicionális elemzésben azt kötjük ki, hogy a manifesztálódás feltételeinek bekövetkezése nem jár együtt az elemzendő képesség birtoklásának *megváltozásával*. A képesség *t* időpontban történő birtoklásáról vagy annak hiányáról az elemzés nem mond semmit. Következésképp én nem találok benne semmi „ördögöt” (sőt, hogy őszinte legyek, körkörösét sem).

Hogy miért van szükség egyáltalán (2) feltételre vagy valami hasonlóra, azt recenziójának első felében Bács Gábor igen világosan leírja (308. old.). Természetesen a filozófusok nem értenek egyet abban a kérdésben, hogyan is kellene helyesen megfogalmaznunk a második feltételt. A kondicionális elemzés történetileg azoknak a filozófusoknak a munkájához kapcsolódik, akik tagadták, hogy az ún. diszpozíciós predikátumok valós tulajdonságokra utalnak. A kondicionális elemzés célja ezért az volt, hogy megmutassa: a diszpozíciós predikátumokat tartalmazó mondatok tulajdonképpen csak események közti (többnyire okságinak tekin-

tett) relációkat fejeznek ki. Ebben az esetben valóban az elmélet kudarca lenne, ha az elemzett tulajdonság változására bármiféle hivatkozás történe az elemző kifejezésben; hiszen a feltételkezés itt az, hogy ilyen tulajdonságok nem léteznek.

Am, mint Bács Gábor bírálatában hangsúlyozza, én azok közé tartozom, akik szerint a képességjellegű (vagy diszpozíciós) predikátumok tulajdonságokra utalnak. Számomra metafizikai (és nem pusztán szemantikai) értelemben az érdekes kérdés inkább az, milyen tulajdonság nem képességjellegű, illetve hogy e tulajdonságokat hogyan tudjuk megismerni vagy fogalmilag megragadni. Akármilyen legyen is azonban a válasz ezekre a kérdésekre, az nem érinti az általam javasolt elemzés tartalmasságát. Az elemzés lehet hibás – ugyan melyik filozófiai elemzés nem lehet az? –, de bizonyosan nem tartalmatlan abban az értelemben, hogy csak azt az üres állítást fogalmazná meg, amely szerint „*T*, akkor és csak akkor, ha *T*”.

Választás. Bács Gábor második ellenvetése az, hogy a szabad akarat általam javasolt értelmezése nem ad kondicionális elemzést a gyakorlati döntés képességéről, bár e képesség birtoklását a szabad akarat feltételének tekintik. Ez önmagában nem kifogásolható, hiszen csaknem minden képesség birtoklása feltételezi más képességek jelenlétét, így a képességek elemzése csak az egyéb szükséges feltételek azonosításában állhat, nem követelhetjük meg, hogy az összes szükséges képességet is elemezzük, különben sehova se jutnánk. Ha jól értem azonban, Bács Gábor kifogása az, hogy egy cselekedet végrehajtása melletti döntés egy mentális esemény, mégpedig olyan mentális esemény, amely (1*) maga is cselekedet, (2*) fizikai állapotokon szupervenial. Következésképp, ha nem alkalmazható rá a kondicionális elemzés, akkor az a képesség, hogy másképp döntünk, mint ahogyan tettük, nem egyeztethető össze a fizikai determinizmussal.

Mindenekelőtt fontos látni, hogy az általam javasolt kondicionális *nem tesz* említést az „alternatív döntés képességéről”. Csak annyit köt ki, hogy képesek vagyunk döntést hozni az adott cselekedet végrehajtásáról.

Az már egy további kérdés, hogy ez a képesség *milyen értelemben* feltételezi az alternatívákat. Állításom az, hogy nem abban az értelemben, hogy egy további alternatív cselekedetet hajtanánk végre. Bács Gábor ezt nem említi, de részletesen érvelek (1*) ellen. Pontosabban, nem tagadom, hogy a tudatos döntés olyasvalami, amit a cselekvő maga tesz, de tette nem lehet szándékos abban az értelemben, hogy *előzetes szándékai* nem kontrollálhatják a cselekedet végrehajtása melletti döntését, ahogyan egyéb cselekedetei esetében teszik. Ellenkező esetben a cselekedet végrehajtása melletti döntést megelőző megfontolás (ami valóban szándékos cselekedet), teljes egészében értelmét vesztené.

Akármit gondoljunk is azonban a szándék kialakulását meghatározó döntés mibenlétéről, Bács Gábor érvei nem bizonyítják, hogy a globális fizikai determinizmus körülményei közt ne rendelkezhetnék a döntés képességével. Mint azt recenzója első felében maga Bács is említi, én nem a kondicionális elemzéssel érvelek a kompatibilizmus – azaz ebben a kontextusban: fizikai determinizmus és alternatív gyakorlati lehetőségek összeegyeztethetősége – mellett, hanem azzal, hogy a képességek hiányának tulajdonítása nem zárt a logikai következmények tekintetében.

Hogy világosabb legyen, íme, egy példa: bizonyos események bekövetkeztét képesek vagyunk szándékosan kontrollálni vagy befolyásolni, másokét nem. Mármost a távoli múltat, a természet és a logika törvényeit nyilvánvalóan sosem tudjuk így befolyásolni. Ha a fizikai determinizmus (a vizsgált értelemben) igaz, akkor, *ha* elfogadjuk, hogy a képességek hiányának tulajdonítása zárt, abból az is következik, hogy soha *semmilyen* eseményt sem tudunk szándékosan befolyásolni (miután minden esemény a világegyetem olyan állapotainak logikai következménye, amelyeket nem tudunk befolyásolni). De ez a következtetés ellentmond intuíciónknak: a szándékainkkal befolyásolható és befolyásolhatatlan eseményeket akkor is meg kell tudnunk különböztetni, ha igaz a fizikai determinizmus.

Kétségtelen, hogy ha a kondicionális elemzés helyes, akkor könnyen

megmutatható, hogy a képességek hiányára vonatkozó kontextusokban a kijelentések miért nem zártak a következményeik tekintetében. De a kondicionális elemzés nem *szükséges* ennek elfogadásához. Továbbá, mint könyvem tekintélyes részében igyekszem megmutatni, a kondicionális elemzés elfogadására nem az a fő okunk, hogy a szabad akaratot összeegyeztethetővé teszi a fizikai determinizmussal, hanem az – ahogyan korábban említettem –, hogy jól kifejezi mindazt, amit a cselekedetekért és mulasztásokért viselt felelősség feltételeiről gondolunk.

Bács Gábor továbbá azt állítja, hogy „Huoranszki [...] elutasítja az alternatív döntés képességének bármiféle elemzését, legfőképp a kondicionális elemzést” (313. old.). Ami a második állítást illeti, az helytálló. Az első azonban nem. Könyvem tekintélyes része éppen azzal foglalkozik, hogyan ragadható meg a gyakorlati választás képessége, mégpedig a cselekvések magyarázatában játszott szerepe segítségével. Továbbá, bár könyvemben valóban azt állítom, hogy egy cselekvés végrehajtása melletti döntésről nem adható kondicionális elemzés – és e kérdésben ma már bizonytalanabb vagyok –, Bács Gábor nem említi, *miért* gondolom úgy, hogy nem adható ilyen elemzés. Amellett érvelek, hogy ennek oka hasonló ahhoz, amiért nem adható kondicionális elemzés egy szimmetrikus pénzérme azon képességéről, hogy feldobása után az eredmény vagy fej, vagy írás lesz. Állításom az, hogy léteznek olyan nem-determinisztikus képességek, amelyek manifesztációja lényegileg megköveteli az alternatívákat. Az érméről csak annyit mondhatunk: ha feldobjuk (és releváns tulajdonsága a folyamat végéig nem változik), akkor az eredmény vagy fej lesz, vagy írás. Ennyit természetesen a döntésről is mondhatunk: a döntés valami olyasmi, ami ha megtörténik, vagy egy adott cselekedet végrehajtása, vagy az attól való tartózkodás szándékának kialakulásához vezet.

Márpedig ez a megfontolás az alternatív cselekedet végrehajtása melletti döntés képességéről releváns, mivel Bács Gábor érve szerint a dön-

tés képességével azért nem rendelkezhetünk egy determinisztikus világban, mert a döntés mint mentális esemény (vagy cselekedet) fizikai eseményeken szuperveniál; amiből pedig az következik, hogy ha másképp döntenénk, más fizikai eseményeknek kellene bekövetkezniük. Csak hogy a döntés nem a fizikai eseményeken úgy általában szuperveniál, hanem az idegi, feltételezhetően agyi eseményeken. És hogy ezek az események determinisztikus képességek gyakorlásának eredményei lennének, amellet semmiféle bizonyíték nincs. Ha van egyáltalán bármiféle bizonyítékunk e területen, az épp ennek az ellenkezője.

A mentális események fizikai szupervenienciája tehát önmagában nem elégséges ahhoz, hogy érvként szolgáljon bizonyos képességek determinisztikus természete mellett, még egy globális szempontból determinisztikus világban sem. Még ha igaz is, hogy a determinizmus körülményei közt a világ egészének múltbeli állapotai és a természeti törvények *logikailag* meghatározzák, hogy egy érmedobás eredménye fej lesz, ebből nem következik, hogy az eredmény egy *determinisztikus képesség* gyakorlása lenne.

Bács Gábor mintha azt igyekezne bizonyítani, hogy egy determinisztikus univerzumban, ahol a fizikalizmus valamilyen formája igaz, a cselekedetek végrehajtására vonatkozó aktuális döntések a múlt eseményein és a törvényeken szuperveniálnak. Csak hogy *ezt* senki sem vonja kétségbe, és éppen ez a problémám ezzel az érvvel. Az érvnek ugyanis azt kellene alátámasztania, hogy ha a döntés valóban az univerzum távoli fizikai múltján és a törvényeken szuperveniál, akkor a döntéshozó egyén nem rendelkezhet azzal a *képességgel*, hogy másképp döntsön, mint ahogyan tette. Pusztán a szuperveniencia tényéből azonban ez nem következik. Ha elfogadjuk a fizikalizmus előfeltevéseit, a kompatibilizmusra vonatkozó kérdés ezen a ponton kezdődik, és nem itt ér véget.

De a szabad akarat és fizikai determinizmus viszonyára vonatkozó kérdés általában nem a szuperveniencia formájában merül fel, és ennek jó oka van. Ha ugyanis a mentális események/cselekedetek az univerzum múlt-

beli fizikai állapotain szupervenálnak, akkor egy olyan világban, ahol a törvények nem-determinisztikusak, az egyének döntéseit éppúgy a világ múltbeli állapotai határozzák meg, ahogyan egy determinisztikus világban. Igaz, a múlt és a fizikai törvények ebben az esetben csak a valószínűségeket határozzák meg. De nem világos, a felelősség kérdése kapcsán mit nyerünk azzal, ha megengedjük, hogy egy cselekvő bizonyos valószínűséggel mást is választhatott volna, mint amit választott – de hogy mit választ, azt a világegyetem teljes múltbeli állapotai, és nem az egyén saját képességeinek gyakorlása határozzák meg.

Általában, ha komolyan vesszük, hogy létezik felelős cselekvés, akkor a cselekvő képességeit kell valamilyen módon megértenünk, nem az univerzum jelenbeli fizikai állapotának viszonyát a távoli múlthoz. Ahogyan könyvemben is említettem, mint csaknem mindenkinek, nekem is voltak/vannak „inkompatibilista intuícióim”. Az inkompatibilizmus elfogadásából viszont az következik, hogy az erkölcsi felelősség lehetőségére vonatkozó kérdés egy fizikai kísérlet vagy számítás alapján dől majd el. Még csak nem is idegtudományi, genetikai vagy szociálpszichológiai eredmények, hanem, mondjuk, egy, a kvantummechanika értelmezésére vonatkozó okfejtés alapján. De ha senki sem gondolja, hogy egy ilyen felfedezés elég lehet, mondjuk, a teknősbékák szaporodási szokásainak magyarázatához, miért kellene azt gondolnunk, hogy véglegesen eldönt egy olyan összetett kérdést, mint amilyen az erkölcsi felelősséghez szükséges képességek problémája?

HUORANSZKI FERENC

Válasz Huoranszki Ferencnek

Recenziómra adott válaszában Huoranszki Ferenc egyrészt méltatja könyve gondolatmenetének világos bemutatását, másrészt vitatja ellenvetéseimet, ami filozófiai kérdésekről lévén szó, cseppet sem meglepő. Szerinte ellenvetéseim célt tévesztenek, ami bizony megeshet, én most mégis védelmembe veszem őket. Mivel a vita folytatására

nincs mód jelen keretek közt, az Olvasónak ennyiből kell leszűrnie a tanulságokat a maga számára.

I. Első ellenvetésem az volt, hogy Huoranszki kondicionális elemzése ördögi kört tartalmaz, ezért üres. Azt igyekeztem bizonyítani, hogy Huoranszki elemzése azonos lesz azzal, hogy valaki akkor és csak akkor rendelkezik F képességgel, ha egyebek mellett rendelkezik F képességgel.

Huoranszki ezt a következők alapján vitatja. Elemzése azért nem tartalmaz ördögi kört, mert elemzése nem üres. Üres lenne akkor, mondja Huoranszki, ha F tartalmának ismeretét F tartalmának előzetes ismeretétől tenné függővé. Ez azonban nyilvánvalóan nincs így, hiszen nagyon is értjük, milyen T tulajdonságra utal az a feltételes állítás, hogy „a tárgy, amely rendelkezik vele, bizonyos idő után feloldódik, ha előtte vízbe tettük, és T nem változik, amíg a tárgy fel nem oldódik”, noha a tulajdonság neve nem szerepel az utalásban.

Huoranszki találós kérdése azonban nem analóg azzal, amit állítok. Azzal a következő találós kérdés volna analóg: milyen T tulajdonságra utalunk azzal a feltételes állítással, hogy „a tárgy, amely rendelkezik vele, bizonyos idő után feloldódik, ha előtte vízbe tettük, és T ”. Az erre adott válasz előfeltételezi T előzetes ismeretét, ráadásul nem is vágthatjuk rá, hogy T bizonyára a vízben oldhatóság, hiszen az első feltétel még nem a teljes definíció.

Huoranszki azt is kifogásolja, hogy a kérdéses feltételben szerepel ugyan az elemzendő tulajdonság, de az egy *eseményre*, illetve annak meg nem történetére, és nem a tulajdonság *birtoklására* utal. Erre röviden azt felelném, hogy a változás valóban *esemény* és nem állapot, azonban a változás leírható úgy, mint egy tulajdonság birtoklása egy adott időpontban és nem-birtoklása egy másik időpontban (pl. alma zöld t időpontban, nem zöld később).

Végül Huoranszki szerint az érvem nem konklúzív. Én másként látom. A legegyszerűbb, ha tömören és világosan megismétlem az érveket.

Az analysandum: S képes A -ra t időpontban. A kérdéses szükséges fel-

tétel: S nem változik A megtételének képességében t időpontban. Ha ez nem teljesül, akkor S nem képes A -ra t időpontban. Két esetben nem teljesül: (i) S rendelkezik A megtételének képességével t időpontban, de nem rendelkezett vele t időpontnál korábban; (ii) S nem rendelkezik A megtételének képességével t időpontban, de rendelkezett vele t időpontnál korábban. Ha *bármelyikük* igaz, nem teljesül annak szükséges feltétele, hogy S képes A megtételére t időpontban.

Itt álljunk meg egy pillanatra. A (ii) érthető. De egyáltalán nem világos, hogy (i) miért zárja ki azt, hogy S képes A megtételére t időpontban. Ez hosszabb magyarázatot igényel. A család diszpozícióknak két fajtája van. Azok, amelyeket elveszítünk, amikor manifesztálódnának, és azok, amelyekre szert teszünk, amikor manifesztálódnak. Előbbire példa a család szuperképesség. Lehetnének család szuperhősök, család szuperképességekkel. Ekkor ugyanolyan szuperképességekkel rendelkeznének, mint mondjuk Superman, csak éppen amikor használnánk e szuperképességeinket, elveszítenénk őket. Másikra példa a család vízben oldhatóság. Az, ami rendelkezik vele, nem oldható mindaddig, amíg nem merítik vízbe. A család oldhatósággal rendelkező dolog ugyanúgy fog viselkedni, mint az oldhatósággal rendelkező, csak éppen egyedül akkor rendelkezik az adott képességgel, amikor az megnyilvánul. Így a kondicionális elemzés, amely a *tényellentétes* szituációkban történő viselkedésből következtet a képesség *aktuális* meglétére, a család oldhatóság esetében hibás lesz. Ezért kizáró ok az (i) is.

Ott tartunk, hogy (i) és (ii) állításoknak *egyaránt* hamisnak kell lenniük ahhoz, hogy teljesüljön a feltétel. Konjunkciókról lévén szó, ehhez elég, ha mindkettőjük egyik tagja hamis (de legfeljebb csak az egyik!). Mivel sem az első tagok, sem a második tagok nem lehetnek egyszerre hamisak, marad két lehetőség: (i) első és (ii) második tagja hamis, vagy (i) második és (ii) első tagja hamis. Előbbi esetben nem igaz az, hogy S rendelkezik A megtételének képességével t időpontban, és nem igaz az, hogy rendelkezett vele azt megelőző-

en. Tehát S sohasem rendelkezett A képességével, sem t időpontban, sem korábban. Mivel ez nem lehet szükséges feltétele annak, hogy S képes A -ra t időpontban, nyugodtan kizárhatjuk. Marad a másik lehetőség: nem igaz, hogy S nem rendelkezett A képességével t időpontot megelőzően, és nem igaz, hogy S nem rendelkezik A megtételének képességével t időpontban. Tehát, S rendelkezik A megtételének képességével t időpontban és azt megelőzően is. Ennek a feltételnek kell tehát teljesülnie ahhoz, hogy S képes legyen A megtételére t időpontban. Erre mondtam azt, hogy ez így körben forgó, és most sem látom másként.

II. Második ellenvetésem az volt, hogy Huoranszki kondicionális elemzésének egyik előfeltétele aláassa annak kompatibilista mivoltát.

Huoranszki erre lényegében két dolgot mond. (1) A kompatibilizmus mellett az inkompatibilista érvek cáfolatával érvelt, és nem a kondicionális elemzés révén. (2) Ellenvetésem ettől függetlenül nem konklúzív. Az (1) állítást nem vitatom, Huoranszki teljes joggal emlékeztet erre a fontos tényre. Azt sem vitatom, hogy *ha* az inkompatibilista érvek cáfolata sikeres, akkor nem *szükséges* a kondicionális elemzés alapján is érvelni a kompatibilizmus mellett. Ellenvetésem az volt, hogy Huoranszki kondicionális elemzése alapján *nem* lehet érvelni a kompatibilizmus mellett. Ez mindaddig nem is probléma, amíg nem bizonyul az egyik következmény-érv helyesnek. Ami a (2) állítást illeti, azt vitatom.

Az általa szupervenienca-érvnek nevezett ellenvetésem röviden a következő. Döntéseink és cselekedeteink a fizikai múlton és a fizikai törvényeken szuperveniálnak (nevezük ezt most akkor szupervenienca-tézisnek). Az alternatív döntés/lehetőség/képessége prima facie inkompatibilisnek tűnik a szupervenienca-tézissel. A kondicionális elemzés *backtracking* tényelentéses kondicionálisok segítségével teszi összeegyeztethetővé a kettőt. Huoranszki azonban elutasítja az alternatív döntés képességének kondicionális elemzését. Így viszont a sza-

bad akarat kondicionális elemzésének egyik előfeltétele továbbra is inkompatibilisnek tűnik a szupervenienca-tézissel.

Huoranszki válaszában annyit elismer, hogy könyvében valóban elutasítja az alternatív döntés képességének kondicionális elemzését, ám szerinte arról nem tesz említést, hogy miért. Állítása szerint azért, mert a döntés lényegileg *nem-determinisztikus* (mentális) esemény, a döntési képesség pedig lényegileg *nem-determinisztikus* (mentális) képesség.

A döntési képesség *nem-determinisztikus* volta, felteszem, azt jelenti, hogy az egyén akkor is dönthetett volna másképp *adott múlt és törvények mellett*, ha adott múlt és törvények mellett úgy döntött, ahogy döntött, és ha döntése a múlton és a törvényeken szuperveniál. Ha jól gondolom, ezért állítja Huoranszki azt, hogy ellenvetésem *nem konklúzív*, mert a szupervenienca-tézis önmagában nem zárja ki a döntési képességünk *nem-determinisztikus* voltának lehetőségét. Mint mondja, pusztán a szupervenienca tényéből még nem következik, hogy az egyén nem rendelkezhet azzal a képességgel, hogy másképp döntsön, mint ahogy tette. Ahhoz hasonlóan, ahogy abból, hogy a pénzfeldobás eredménye a múlton és a törvényeken szuperveniál, még nem következik, hogy az eredmény egy *determinisztikus* képesség gyakorlása lenne. A szupervenienca-tézist senki sem tagadja. Az érvelésnek innen kellene indulnia, nem itt véget érnie – jegyzi meg Huoranszki.

Elég különösnek találom *nem-determinisztikus* eseményekről és képességekről beszélni egy *determinisztikus* világ kapcsán. Egy *determinisztikus* világban *minden* fizikai esemény *determinisztikus*, így a pénzfeldobás is. Egy *determinisztikus* világban a pénzérmének (pl.) a fejre *kell* esnie. Amit kifejezhetünk úgy is, hogy a pénzérme mindig a fejre fog esni, valahányszor visszapörgetjük az eseményeket, avagy hogy a nomologikusan lehetséges duplikátum világok mindegyikében a fejre fognak esni a pénzérme duplikátumai. Egyszerűen nem látom, hogy egy *determinisztikus* világban miként nyilvánulhatna meg a pénzérme ama-

nem-determinisztikus képessége, hogy *ugyanazon* múlt és törvények mellett eshetett volna a másik oldalára is. Ha egyszer megtörténne, hogy a pénzérme a másik oldalára esik, akkor az a világ egyszerűen nem volna *determinisztikus*.

Hasonló, bár némileg más a helyzet az alternatív döntés képességével. Recenziómban is említettem, hogy Huoranszki elutasítja a pszichológiai determinizmust. Szerinte a döntések olyan mentális események, amelyeket *nem* determinálnak az előzetes mentális állapotok. Mentális duplikátumok eltérhetnek döntéseikben. A probléma azonban az, hogy egy *determinisztikus* világban a mentális események bázisául szolgáló idegi, agyi események, valamint az általuk okozott fizikai cselekvések, mint minden fizikai esemény, *determinisztikusak*. Hiába *nem-determinált* a mentális döntés, ha a bázisául szolgáló idegi, agyi esemény és a kiváltott fizikai viselkedés az. Számomra nem világos, hogy miként nyilvánulhatna meg *nem-determinisztikus* mentális képesség egy *determinisztikus* világban, hogyan szakíthatnák meg a fizikai események *determinisztikus* láncolatát *nem-determinisztikus* döntések.